

”ככה לא בונים חומה”

המאגר הקהילתי כפי שהוא משתקף

בשני דפים במסכת בבא בתרא - קריאה בקיאותית

יאיר ברלין

הדברים הבאים הינם סיכום של שבוע אחד בלימוד הבקיות בישיבה, ניסיון להציע מבט בקיאותי על כשני דפים במסכת בבא בתרא. הדיון מבוסס על קריאה מרפרפת ועל אינטואיציות ואסוציאציות שעולות תוך כדי לימוד הדפים. זוהי קריאה שהיא פחות מחויבת ומרשה לעצמה יותר 'להתפרע'. על אף חוסר המחויבות לקנה מידה עיוני או אקדמי אני מקווה שקווי המחשבה שיועלו פה, המבוססות כמובן על הדיבור המשותף של הלומדים, כן מצליחות למשש את ה"עניין" של הסוגיה, את הלב שלה, את הכיוונים שבהם היא מנסה ללכת ולהוליך.¹

”דלת החצר נעול והעני צועק”²

במסגרת הדיון של פרק א' במסכת בבא בתרא מביאה עמה משנה ה' הלכות העוברות מהעיסוק בשכנות בין האדם הפרטי לרעהו, וליתר דיוק – את עיסוק בכותלו של היחיד, לטובת העיסוק בשכנות הכוללת יותר – של החבר בחצר ובעיר – בכותלם של הרבים. וכך אומרת המשנה:

כופין אותו לבנות בית שער ודלת לחצר, רבן שמעון בן גמליאל אומר: לא כל החצרות ראויות לבית שער.

¹ במידה מסוימת אפשר לומר שאופי הקריאה שמוצע כאן מתאים לשיטת "תגובת הקורא" בספרות, תשומת הלב וההצבעה על הדברים החשובים בסוגיה נעשית תוך כדי קריאתה הראשונית (כשם שקוראים יצירה ספרותית בפעם הראשונה ובקריאה רציפה שסומכת על השקיעה הראשונית בדברים) ורגישות למה שתופס ומעורר את הקורא – איסוף הנקודות הללו יוצר את האופי, את העלילה של הסוגיה.
² רש"י ב"ב ז:

כופין אותו לבנות לעיר חומה ודלתים ובריח, רבן שמעון בן
גמליאל אומר: לא כל העיירות ראויות לחומה.
כמה יהא בעיר ויהא כאנשי העיר? שנים עשר חודש. קנה בה בית
דירה הרי הוא כאנשי העיר מיד³

ההשתתפות של הפרט בקהילה מתבטאת כאן בהשתתפות ב'כותל' התוחם את הקהילה,
המגדיר ומגדר אותה בפני עצמה. השתתפות זו היא בגדר חיוב של כל אחד מבני
הקהילה - ניתן לכפות ולהכריח את יושבי העיר או החצר לתרום לבניית 'כותל' זה.
קביעה זו של המשנה גוררת בגמרא תגובה מרתקת:

למימרא, דבית שער מעליותא היא, והא ההוא חסידא דהוה רגיל
אליהו דהוה משתעי בהדיה, עבד בית שער ותו לא משתעי
בהדיה!⁴

הגמרא תמהה על היחס החיובי שנותנת המשנה לתיחום המרחב ולחסימתו מפני הנכנס
עד כדי חיוב של כל בני הקהילה להשתתף במעשה זה. בניית בית השער נתפסת בעיני
הגמרא כעוול שמונע לא רק את כניסת הזר המאיים אלא גם את כניסתו של אליהו.
רש"י, בלשונו הזהב, מתאר היטב עוול זה: "ולא אשתעי בהדיה - לפי שמפסיק בעניים
הצועקין ואין קולם נשמע".⁵ אליהו נכנס במקום שבו נותנים למסכן להיכנס.

אין זה חשוב לענייננו כיצד מיישבת הגמרא באופן הלכתי תמיהה זו, הנקודה העיקרית
עבורנו היא שהעני חתר תחת דין המשנה ובית השער נפרץ, אשיותיו נתערערו – באופן
כזה או אחר יש להשאיר את הדלת פתוחה. מעשה דומה עושה הגמרא גם להלכה
הבאה במשנה, הגמרא שואלת באיזה אופן מיצרים דיפרנציאציה בתוך מערכת הגביה
לבניית החומה ומציעה שלושה קטגוריות: "לפי נפשות גובין? ... לפי ממון גובין? ...
לפי קירוב בתים הן גובין?"⁶ אחת מהקטגוריות ("לפי ממון") מעלה את האופציה
שהגבייה תשתנה לפי מצבם הכלכלי של תושבי העיר. מהרגע שהגמרא מעלה אופציה

³ משנה ב"ב א, ה.

⁴ ז ע"ב.

⁵ אולי לא בכדי אליהו מופיע פעמים רבות בעצמו כעני בסיפורי ההתגלות העממיים עליו, כל זר ומסכן
שאינו שייך לסיטואציה החברתית מביא עמו גילוי אליהו קטן. סיפור "גילוי אליהו" של עגנון ממחיש
בצורה יפה נקודה זו.

⁶ שם, רש"י על אתר: "רמא דשורא אדרבנן - הטיל יציאת חומת העיר על החכמים כמו על שאר בני אדם".

זו, גם אם על פניו היא אינה מתכוונת לאמץ אותה להלכה, נפתח כאן פתח שמקהה את הסכין החריפה של הכפייה במשנה. לא כולם יהיו שווים בפני גביה זו. הראשונים לא יתנו לכך לקרות:

כתב הרב אבן מיגש ז"ל דהאי לישראל בתרא לטפויי קא אתי ולומר
דהאי שבח ממון לפי קרוב בתים הן גובין אותו שאלו עשיר שביתו
קרוב ועשיר כמותו רחוק גובין מן הקרוב יותר, אבל לעולם לפי
שבח הממון ג"כ שאלו עשיר רחוק ועני קרוב מה יגבו מן העני ואין
לו, אלא מן העשיר הרחוק גובין יותר ממה שגובין מן העני הקרוב⁷

הר"י מיגאש מציג את הקטגוריה "לפי ממון" כמובן מאליו שאינו צריך לפנים, כל הדיון של הגמרא הוא רק האם ישנם גם קטגוריות נוספות.

שתי הסוגיות, שצריך לדעתי לראות אותם כסוגיות פתיחה לחטיבה של הדיונים הנגררים מן המשנה, מעלות בפנינו את העני כמושג שמייצר בקעים באחדות של המארג הקהילתי ובסגירות שלו. על משמעותו המלאה של המושג בהקשרינו נעמוד בהמשך, כעת נזרום עם הסוגיה שמציגה בפנינו גיבור נוסף.

"אני חומה - זו תורה, ושדי כמגדלות – אלו ת"ח"

רבי יהודה נשיאה רמא דשורא אדרבנן, אמר ריש לקיש: רבנן לא צריכי נטירותא⁸

"רבנן לא בעי נטירותא", אפשר לראות במשפט זה המשך לאותו תהליך אותו ראינו קודם – החכמים מוחרגים מן החובה לבניין החומות משום שהם אינם מעוניינים בהם, מצידם אפשר היה לייצר עולם מפולש ללא קירות וללא מחיצות. חיזוק מסוים לקו הזה אנו יכולים לשאוב משורה בהמשך הסוגיה ומדברי בעלי התוספות שעליה:

במתניתא תנא: והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע - זה דין שדן דין
אמת לאמתו וגבאי צדקה, ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד -

⁷ רשב"א ב"ב ז: . באופן דומה מפרשים גם בעלי התוספות.
⁸ ב"ב שם

אלו מלמדי תינוקות... ורבנן מאי? אמר רבינא: "ואוהביו כצאת השמש בגבורתו"⁹

ואריב"א כי מצא בפרקי דרבי אליעזר דרקייע דהאי קרא דהמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע היינו רקיע שעל ראשי החיות שמזהירין מכוכבים שאורו כאור החמה, והאי דקאמר ורבנן מאי אמר רבינא ואוהביו כצאת השמש היינו שמש של עתיד לבא שהוא שבעתים כאור שבעת הימים ואור שבעת ימי בראשית היה שבעתים מאור חמה של עכשיו כדמפרש תרגום של רני ושמחי (זכריה ב).¹⁰

בניגוד לכתלים שמחלקים את העולם לחלקים ולאזורים ומונעים פלישה וכניסה של הלא רצוי לתוך התחום, החכמים מביאים איתם את האור של ימי הבריאה שצופים בו מסוף העולם ועד סופו¹¹ ואין מחיצות שעשויות לחוץ בפניו. אור זה מסמל את אותו עולם עתידי שבו המרחב יהיה "מפולש", כלומר מצוי במצב מתמיד של פלישת המרחבים זה לזה.¹² אפשר להיזכר כאן גם בדמותו של החכם העיוור מן הדפים הראשונים של המסכת, בבא בן בוטא, שפחד להגיד מילה רעה על המלכות, משום שהוא תפס שאין מקום בעולם שבו אפשר להסתתר שהרי "פי עוף השמים יוליך את הקול".¹³ בבא בן בוטא היה גם האנטיגון של הורדוס, הבנאי הגדול, שקיר המקדש שבנה כמעט, (או שלא רק כמעט), ו"גנב את ההצגה" למהותו האמיתית של המקדש, אנשים באים למקדש כדי לראות בנין יפה – "אמרי מי שלא ראה בנין הורדוס, לא ראה בנין נאה מימיו".¹⁴

אולם, אנו ממשיכים לקרוא את הנימוקים של הסוגיה לדין זה ומגלים שהדברים אינם כה פשוטים:

⁹ ב"ב ח ע"ב.

¹⁰ תוס' שם.

¹¹ בבלי חגיגה יב ע"ב.

¹² בדרשה נוספת של הגמרא התלמיד החכם גם מצטייר כמו העני שעובר בין המרחבים על מנת לקבץ נדבות: "והם תכו לרגלך - תני רב יוסף: אלו תלמידי חכמים, שמכתתים רגליהם מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה", (ח ע"ב). על המשמעות של "התלמיד החכם כעני" נעמוד לקמן.

¹³ קהלת י, כ

¹⁴ בבלי ב"ב ד.. צריך לשים לב שבמשפט זה בית המקדש הופך להיות "בנין הורדוס" בסתמא.

כי אתא לקמיה דרבי יוחנן, אמר ליה, מאי טעמא לא תימא ליה מהא: "אני חומה ושדי כמגדלות", אני חומה - זו תורה, ושדי כמגדלות - אלו ת"ח? ור"ל סבר לה כדררש רבא: "אני חומה" - זו כנסת ישראל, ושדי כמגדלות - אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות.¹⁵

בדרשה זו לא רק שתלמידי החכמים אינם מתנגדים לקירות אלא שהם עצמם מזדהים איתם ומהווים אותם.

כדאי להמשך כאן אחרי המילים של הגמרא "זו כנסת ישראל" על מנת למשמע את מה שהסוגיה מעסקת בו. בעקבות המשנה שדברה על המתחם הקהילתי הפיזי שמקיף ושומר על היחידה הקהילתית מנסה הגמרא להציב שני מושגים אלטרנטיביים שמייצרים מרכז קהילתי מסוג שונה, כזה הממוקם בתוככי הקהילה והמסוגל להימתח ולייצר מרחב מופשט ורחב יותר, עד כדי "כנסת ישראל". אלטרנטיבה אחת, עליה כבר דיברנו קמעה ועוד נרחיב עליה את הדיבור הינה העני, השנייה הינה התלמיד החכם. שני דמויות אלה מהוות חריגה ממעמד הביניים הממצע – האחד הינו החריג הנמוך החריג שבשוליים, כמעט בחוץ, ואילו השני הינו המתנשא כמגדלות.

אין ספק שפן מסוים בקיומו של מעמד גבוה, המוכתב על ידי אתוס, תומך בהקמת כתלים תוחמים, יעיד על כך הסיפור על רבי:

רבי פתח אוצרות בשני בצורת, אמר: יכנסו בעלי מקרא, בעלי משנה, בעלי גמרא, בעלי הלכה, בעלי הגדה, אבל עמי הארץ אל יכנסו. דחק רבי יונתן בן עמרם ונכנס, אמר לו: רבי, פרנסני! אמר לו: בני, קרית? אמר לו: לאו. שנית? א"ל: לאו. אם כן, במה אפרנסך? [א"ל:]: פרנסני ככלב וכעורב, פרנסיה. בתר דנפק, יתיב רבי וקא מצטער ואמר: אוי לי שנתתי פתי לעם הארץ! אמר לפניו ר' שמעון בר רבי: שמא יונתן בן עמרם תלמידך הוא, שאינו רוצה ליהנות מכבוד תורה מימיו? בדקו ואשכח, אמר רבי: יכנסו הכל.¹⁶

¹⁵ שם ז - ת.

¹⁶ שם ת.

הנוכחות של אזורים תחומים נוכחת היטב בסיפור הזה – יש מי שמותר לו להיכנס ויש מי שאסור לו, ושוב, כמו העני העומד מחוץ לבית השער, יש את מי שדוחק ומנסה לפרוץ את החיץ.

"עכשיו, שאין בהמ"ק קיים, אם עושין צדקה – מוטב"

דומה שמקומו של המקדש (המבנה – אב הטיפוס של בנייה באשר היא) נוכח מאוד חזק בסוגיות שלנו, מתחילת המסכת, הוא נמצא בתת מודע של הסוגיות ומוצא את דרכו פעם אחר פעם לתוך הדיון. בעקבות הדברים שאמרנו ניתן לראות את המקדש כסמל של איחוד קהילתי רוחני המתנשא במרכז הקהילה. נקל גם לזהות את המקדש עם יסוד השמירה מפני היזק לעם, כאשר המקדש בנוי והשכינה שורה – הקב"ה שומר על עם ישראל מפני צר. הרמב"ם בפירוש המשנה לאבות קובע קביעה מופלאה בעניין זה:

וכן פטרה התורה את כל תלמידי החכמים מחובות השלטון כולן, מן המיסים, והאכסניות, ומיסי הנפש, והם אשר יקראו כסף גולגלתא, יפרעום בעבורם הקהל, ובנין החומות וכיוצא בהן. ואפילו היה תלמיד החכמים בעל ממון רב לא יחוייב בדבר מזה ...
וזה דין תורה, כמו שפטרה התורה הכהנים ממחצית השקל.¹⁷

את הפטור מבניית החומה של הסוגיה מזהה כאן הרמב"ם כדין תורה¹⁸ ומקביל אותו לזכויות הכהנים. אינטואיציה זו של הרמב"ם מנהירה את דמותו של הת"ח בסוגייתנו כנגזרת של האליטה הכהנית מימי המקדש. דבר זה מחדד את ההתלבטויות עליהם הצבענו לעיל, האם תלמידי החכמים מייצרים אליטה שמסוגרת בתוך עצמה וקונה לעצמה זכויות יתר? מוטיב השמירה בסוגיה חושף זאת היטב:

רבי לטעמיה, דאמר רבי: אין פורענות בא לעולם אלא בשביל עמי הארץ. כההוא דמי כלילא דשדו אטבריא, אתו לקמיה דרבי ואמרו ליה: ליתבו רבנן בהדן, אמר להו: לא. אמרו ליה: ערוקין, [א"ל: ערוקו. ערוקו פלגיהון, דליוה פלגא. אתו הנהו פלגא קמי דרבי, א"ל:

¹⁷ פירהמ"ש לרמב"ם אבות ד, ו

¹⁸ הסוגיה שלנו מחפשת את המקור לפטור תלמידי החכמים מחובות אלה בצורה נפתלת יותר, הרמב"ם, כדרכו, מתאים את הדין לאחד מטעמי המצוות וכולל אותו תחת כנפי מצווה זו.

ליתבו רבנן בהדן, אמר להו: לא. ערוקינן, ערוקו. ערקו כולהו, פש
ההוא כובס, שדיוה אכובס. ערק כובס, פקע כלילא. א"ר: ראיתם,
שאינן פורענות בא לעולם אלא בשביל עמי הארץ.¹⁹

חכמים אינם צריכים שמירה משום שהם מגנים על עצמם, הפורענות לא תפגע בהם,
אבל באחרים היא בהחלט יכולה לפגוע.

את ההשוואה בין חכמים למקדש מצאנו כאן רק ברמז רחוק,²⁰ הקישור העז יותר עם
המקדש מתבצע בסוגיה לגבי נתינת הצדקה:

וא"ר אלעזר: בזמן שבהמ"ק קיים, אדם שוקל שקלו ומתכפר לו,
עכשיו שאין בהמ"ק קיים, אם עושין צדקה - מוטב, ואם לאו -
באין עובדי כוכבים ונוטלין בזרוע, ואעפ"כ נחשב להן לצדקה,
שנא': "ונוגשיך צדקה"²¹

כאן מוצג הפן הכולל של המקדש אליו מתנקזות הנדבות והכספים של העם, השקל
שנגבה מכלל העם בזמן המקדש מומר להגדרתו של עם ישראל כעם "עושה צדקה".
כזכור, פעולת הגביה הכללית היא הטריגר במשנה שעורר בראשיתו את דיונינו. בניגוד
למגבית לצורך חומות העיר, אותה צמצמה הגמרא, עוברת המגבית לצדקה וחלוקתה
לעניים האדרה.

תנו רבנן: קופה של צדקה נגבית בשנים ומתחלקת בשלשה, נגבית
בשנים - שאין עושים שררות על הצבור פחות משנים, ומתחלקת
בשלשה - כדיני ממונות; תמחוי נגבית בשלשה ומתחלקת בשלשה,
שגבויה וחלוקה שוים ... אמר מר: אין עושין שררות על הצבור
פחות משנים. מנא הני מילי? אמר רב נחמן, אמר קרא: "והם יקחו
את הזהב וגו'"²²

הפסוק ממנו הגמרא לומדת ש"אין עושים שררה על הציבור בפחות משנים" לקוח
מתוך פרשת תצווה ומעלה בזיכרון את אוירת התרומה למשכן כאשר ההתגייסות

¹⁹ בבלי ב"ב ח.

²⁰ כאשר היא נמצאת באופן מפורש הרבה יותר בסוגיה הראשונה של המסכת, אותה הזכרנו כבר.

²¹ שם ט.

²² שם ח:

הכספית ההדדית מביאה עמה רוח אידאית של השראת שכינה ושל שפע מתגבר. בהמשך הסוגיה מובא פסוק נוסף שמנשב רוח דומה:

ת"ר: אין מחשבין בצדקה עם גבאי צדקה, ולא בהקדש עם הגזברין, ואף על פי שאין ראייה לדבר - זכר לדבר, שנאמר: "ולא יחשבו את האנשים אשר יתנו את הכסף על ידם לתת לעושי המלאכה כי באמונה הם עושים"²³

כאן עולה רוח ההתעוררות וההתחדשות שבחידוש בדק הבית בזמנו של יואש. בנוסף על כך, הגמרא משווה את חלוקת הכספים לעניים לדיני ממונות ונותנת לה בכך משקל רב. חשוב לציין בעניין זה שבתוך ההקשר של מסכת בבא בתרא קביעתו של דבר כ"דיני ממונות" היא רבת משמעות עוד יותר משום שזוהי המסכת ה"הסכמית" שמשוללת ממשקל דאורייתאי.²⁴ יכולת הכפייה שנתנה המשנה לבניית המארגן והשומר על הקהילה בדמות בית השער והחומה הופכת ליכולת כפייה למען מגבית הצדקה.

אם נחدد את התמונה שעולה מדברינו לגבי הצדקה ניטיב להבין באיזה אופן מהווים העני והצדקה אלטרנטיבה יוצאת דופן כמושג המייצר קהילה. "קהילת נותני הצדקה" הינה קהילה שמארגן סבוך של חוטים נמתח בה בין האליטה לשוליים, קהילה שבה ישנו תהליך מתמשך שבו המרכז מתמסמס ומתערבב בשוליים. ריבוי החוטים והזרימה המסועפת של משאבים מייצרת קהילה שבה המרכז כבר אינו מובחן כל כך. בניגוד למגבית שנעשתה למען המקדש שבה כיוון זרימת הכסף הינה מן החוץ אל הפנים כאן נמשך הכסף מן הפנים החוצה והחריג מאתגר ללא הרף את המרכז. כפי שראינו לעיל גם חומות הקהילה עצמה אינם הרמטיים מחמת קיומם של עניים גם מבחוץ לה, המימרא הבאה ממחישה זאת גם כן:

תמחוי - לעניי עולם, קופה - לעניי העיר; ורשאים בני העיר לעשות קופה תמחוי ותמחוי קופה, ולשנותה לכל מה שירצו...

²³ שם ח.

²⁴ בשלב מסוים בסוגיה בעלי התוספות מתפלאים מרמת החיוב שניתנת לגביית הצדקה בסוגיה ומחפשים לה צידוק, ראה תוספות ב"ב ח: ד"ה "אכפיה לרב נתן".

אמר אביי: מריש הוה עביד מר תרי כסי, חד לעניי דעלמא וחד לעניי דמתא, כיון דשמעה להא דאמר ליה שמואל לרב תחליפא בר אבדימי: עביד חד כיסא²⁵

כל עניי העולם עשויים להתגנב לבית התמחוי של הקהילה, העוני מרחיב את מבטה של הקהילה ומותח אותה עד גבול הקוסמוס – עניי עולם.

“הלל הזקן היה חוטב עצים ולומד לפני שמעיה ואבטליון, והוא בתכלית העניות”

שאלה שעולה מאליה מתוך הדברים שאמרנו היא כיצד נכלכל זה לצד זה את דמותו של התלמיד החכם כמרכז ואת דמותו של העני כמאגד קהילתי המצוי בשוליים? יתרה מזו, ראינו שגם דמותו של התלמיד החכם יכולה למשוך אותנו לכיוונים שונים: מחד, תלמידי החכמים מורדים בבניית הכתלים אך מאידך אין זה בטוח שהם יאפשרו לאדם מבחוץ לפרוץ את חומותיהם שלהם.

הזכרנו לעיל את דברי הרמב"ם בפירוש המשנה לאבות, אחד הדברים המעניינים שעשויים לצמוח מדברי הרמב"ם שם הוא האתוס של התלמיד החכם העני:

לפי שאנו אם נעיין בתולדות החכמים, זכרם לברכה, לא נמצא אצלם לא הטלת חובות על בני אדם, ולא קיבוץ ממון לשיבות המרוממות הנכבדות, ולא לראשי גלויות ולא לדיינין ולא למרבצי תורה ולא לאחד מן הממונים ולא לשאר האנשים, אלא נמצא קהילותיהם כולן יש בהם עני בתכלית, ועשיר רב הממון בתכלית, וחלילה לה' שאומר שהם לא היו גומלי חסד ונותני צדקה, אלא זה העני אילו פשט ידו לקחת היו ממלאים ביתו זהב ומרגליות, אבל הוא לא היה עושה כן, אלא מסתפק במלאכה שיתפרנס ממנה, בין ברווח בין בדוחק, ובז למה שבידי בני אדם, הואיל והתורה מנעתו מזה. וכבר ידעת כי הלל הזקן היה חוטב, והיה חוטב עצים ולומד לפני שמעיה ואבטליון, והוא בתכלית העניות, ומעלתו - עד כי

²⁵ שם ח:

תלמידיו הם אשר הושוו למשה ויהושע, וקטן תלמידיו רבן יוחנן בן זכאי. ולא יסופק לבר דעת שאילו היה מסכים לקבל מבני דורו, לא היו מניחים אותו לחטוב עצים. וחנינה בן דוסא, אשר קול קורא עליו: "כל העולם כולו אינו ניזון אלא בשביל חנינה בני וחנינה בני דיו קב חרובין מערב שבת לערב שבת", ולא ביקש מבני אדם. וקרנא דיין בכל ארץ ישראל, והוא היה משקה שדות, וכשהיו באים בעלי הדין, היה אומר: או שתתנו לי מי שישקה במקומי כשאני מתעסק עמכם, או שתתנו לי שיעור מה שאבטל מעבודתי, ואדון לכם ... ולא מצאנו חכם מן החכמים שהיה מצבם דחוק שיגנה אנשי דורו שאינם מרחיבים לך²⁶

דמותם של הלל ושל חנינא בן דוסא, תלמידי חכמים שהיו יכולים למלא את ביתם זהב ומרגליות אילו רק היו פושטים יד ובחרו להישאר בעניותם ולא להיכנע לפיתוי הכלכלי מרמזים לנו אולי על הדרך לישב סתירה זו. יתכן שהא בהא תליא, ואולי דמותו של התלמיד החכם היא המשלים ההכרחי למושג העני. התלמיד החכם מביא איתו מרד מוחלט בחומות, הוא קורא לעולם עתידי שאינו נענה לכללי המשחק של העולם הזה. בצורתה הטהורה ביותר מתגלגלת קריאה זו בדמויות כגון זו של הלל ור' חנינא. אולם באופן שהוא מעט פרדוקסאלי לא יתכן שמרד שכזה בכללים יצליח למצוא מקום להתגדר בו מבלי לבנות סביבו חומה בצורה ש'מוציאה אותו מן המשחק'. החומה של התלמיד החכם במצבה המתוקן היא למעשה 'אנטי חומה'. באופן הזה התלמיד החכם הוא זה שמביא את הבשורה למפעל הצדקה ומונע ממנו להפוך לבנאלי. המערכת המשומנת של הצדקה עלולה "להרדים" את המאבק בחומות משום שהיא בסופו של דבר נענית לכללי המשחק, היא מקימה מוסד – מוסדות צדקה.

אם נדרש שוב למוטיב המקדש יהיה ניתן להיאמר שהמקדש האידיאלי הוא המקדש שאכן מתנשא לגובה במרכז הקהילה אך תשוקתו אל השוליים, מקדש שקירותיו הגבוהים והמתנשאים לא נעשו אלא כדי להכריז:

²⁶ פירמה"ש לרמב"ם אבות ד, ה

כֹּה אָמַר ה' הַשָּׁמַיִם כִּסְּאֵי וְהָאָרֶץ הַדָּם רַגְלֵי אֵי זֶה בַּיִת אֲשֶׁר תִּבְנֶנּוּ
לִי וְאֵי זֶה מְקוֹם מְנוּחָתִי²⁷

²⁷ ישעיהו סו א.